

Prikaz

Rukopis primljen 14. 10. 2022.

Prihvaćen za tisak 14. 10. 2022.

<https://doi.org/10.22210/govor.2022.39.04>**Bernardina Petrović***bernardina.petrovic@ffzg.hr*

Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu

Hrvatska

O naglasku s *Naglasakom na naglasku*

Blaženka Martinović, Elenmari Pletikos Olof, Jelena Vlašić Duić:
Naglasak na naglasku. Pula, Sveučilište Jurja Dobrile u Puli, 2021.

Kratak, dug, uzlazan, silazan, trom, skokovit, visina, dinamika, silina istaknutim su obilježjima hrvatskoga naglasnog sustava, zasvjedočena izazova ponajprije izvornim hrvatskim govornicima (u kojih se upravo prema naglasku prepoznaje zemljopisno podrijetlo), potom nastavnici (kojima su u poučavanju hrvatskoga jezika kao izvornoga i inoga hrvatski naglasci sigurno jedna od najtežih nastavnih jedinica) i konačno znanstvenicima (koji hrvatski naglasni sustav pokušavaju rasvijetliti iz različitih aspekata, no naglasak nekako uvijek izmakne jednoobraznom istraživačkom opisu). Život se hrvatskoga naglasnog sustava i izgovorna slojevitost teško mogu ukalupiti u jedinstveni opisni obrazac i zadani priručnički okvir pa se mudrim rješenjem učinila ideja da problematiku zajedno propitaju tri zapažene hrvatske znanstvenice i sveučilišne profesorice, inače izvorne govornice triju različitih polaznih hrvatskih idioma. Izazov su osmislile, promislile i domislile jedna kroatistica s pulske kroatistike (Blaženka Martinović) i dvije fonetičarke sa zagrebačke fonetike (Elenmari Pletikos Olof i Jelena Vlašić Duić) potvrdivši da je za opis i propis hrvatskoga naglasnoga sustava važno suglasje ne samo različitih nego i oprečnih stavova zastupljenih u vidokrugu dviju struka, u njihovu slučaju kroatistike i fonetike. Ovom su knjigom, kako se čini, autorice uistinu uspjele u svojem naumu ponudivši zanimljiv, kompetentan i koristan poticaj za razmišljanje o hrvatskome ortoepskom priručniku, još uvijek praznomu mjestu u priručničkoj jezikoslovnoj literaturi.

Zajednička je knjiga zapravo rezultat zanimanja autorskoga trojca za problematiku kojoj je okosnica naglasni sustav pa su svoje objavljene radove autorice

sabrale i (pre)uredile te im pridale još četiri neobjavljena rada (o rečeničnoj intonaciji, varijetetnosti, naglascima u govoru profesora hrvatskoga jezika i dinamičkome naglasku), što je dakako utjecalo na ustroj knjige i njezinu strukturu. Nakon *Uvodnih napomena* u kojima se ukratko objašnjava autorski pristup propitanim temama, slijede četiri cjeline, odnosno četiri istraživačke teme s ukupno osamnaest tekstova (prva cjelina obuhvaća pet tekstova, druga šest, treća pet, a četvrta dvije). Na kraju su *Kratice i izvori*, *Bibliografska bilješka* i *Kazalo imena*. Tekstovi su popraćeni prikladnim tabličnim i pedantnim grafičkim prikazima, vrlo temeljito i pomno uređenima, što čitatelju svakako olakšava uranjanje u istraživačku temu.

Četiri istraživačke teme, *Hrvatska standardna prozodija*, *Varijetetnost standardnoga izgovora*, *Akustika naglasaka* i *Metodika naglasaka*, upućuju na četiri važna mjesta u istraživanju hrvatskoga naglasnoga sustava – kodifikaciju, uporabu, akustiku i metodiku. Svaku tematsku cjelinu čine neobrojeni objavljeni i neobjavljeni autorski radovi zamišljeni kao poglavlja, no izvedeni kao radovi u časopisnim ili zborničkim publikacijama jer svaki rad obuhvaća naslov, nacrtak na hrvatskome jeziku, tekst rada i na kraju popis bibliografskih jedinica, a u prvoj se podrubnici svakoga teksta navode i podaci o objavi rada. Na taj se način svaki rad u tematskoj cjelini iščitava i kao dio te cjeline, ali i kao zaseban tekst.

Prva se tematska cjelina, *Hrvatska standardna prozodija*, sastoji od pet tekstova koji propituju suvremenu naglasnu normu, njezinu kodifikaciju, govornu riječ, zanaglasne dužine i rečeničnu intonaciju. Cjelinu otvara tekst *Hrvatska naglasna norma na početku 21. stoljeća* u kojemu se istražuje stanje suvremene naglasne norme u normativnim priručnicima polazeći od triju kriterija. Prvi je kriterij odnos prema distribucijskim pravilima, drugi je odnos prema naglasku u proklizi, a treći je stav o zanaglasnim dužinama, odnosno razmatrao se silazni naglasak izvan početnoga sloga u određenim kategorijama (npr. *asistent* i *asistènt* ili *primoprèdaja* i *primoprèdaja*) i naglasak tvorenicama (npr. *jezikòslòvlje* i *jèzikoslòvlje* ili *životòpis*, *žìvotopìs* i *životopis*). Rezultati su istraživanja pokazali da se hrvatska naglasna norma na početku 21. stoljeća znatno odmaknula od kodifikacijske norme koja je dominirala 20. stoljećem, da se motrište naglasnoga sustava premjestilo s horizontalne raslojenosti na vertikalnu i da se nakon usporedne raščlambe priručničkih rješenja prepoznaju tri suvremene struje: konzervativna (u rječnicima), umjerena (u gramatikama) i revolucionarn(ij)a, kojoj se priklanjaju autorice (propitivanje cijeloga naglasnoga sustava, no zasada bez priručničkih ostvaraja). Na promišljanje o neujednačenosti i neusustavljenosti nastavlja se drugi tekst prve cjeline naslovljen *Kodifikacija hrvatske naglasne norme* u

kojoj se postavljaju pitanja što je naglasno neutralno (a ono je najbliže uzusu) i što je *niže* od neutralnoga (a još u okvirima standardnojezičnoga varijeteta). Usporednom raščlambom suvremenih rječničkih i gramatičkih priručnika uočava se različit pristup distribucijskim pravilima u određenim kategorijama riječi (složenicama, posuđenicama i imenima), previranjima u tvorbi riječi i neutralizaciji likova s pomaknutim, čelnim naglaskom te ujednačivanju naglasne paradigme i pretakanje jedinica iz tipa u tip. Trećim se tekstom, *Govorna riječ*, također propituje stanje naglasne norme u suvremenim hrvatskim priručnicima zadržavši se na pomicanju ili nepomicanju naglasaka na prednaglasnicu kao jednom od nekoliko mjesta na koje se spotiču i uzus i kodeks, a onda se te dvojbe promatraju u uporabi, odnosno u govorenome korpusu radijske emisije *Govorimo hrvatski* Hrvatskoga radija u kojoj jezikoslovci teže visokomu varijetetu u naglašivanju prijedloga uz zamjenice, pomicanjem naglasaka s kraćih imenica na kraće prijedloge te u ustaljenim riječima i izrazima. Nameće se zaključak da tendencije u suvremenim priručnicima nisu poduprte uzusom jer se smanjivanjem broja prednaglasnica povećao broj govornih riječi u iskazu, dok je gramatički položaj zanaglasnica postao manje ograničen. Razmatranje se o zanaglasnicama pomaknulo na složeno pitanje zanaglasnih dužina u četvrtome tekstu naslovljenu *Zanaglasne dužine*. Upravo na zanaglasnim dužinama normativni priručnici najmanje odmiču od tzv. klasičnoga naglašivanja, dok se promjene uočavaju u suvremenim gramatikama. Izgovor je zanaglasnih dužina uvjetovan ponajprije podrijetlom govornika, fonetsko-fonološkim značajkama, podrijetlom dužina i dijelom naglasaka te položajem u riječi. U govoru nizanje dužina nije neutralno, dužine su se reducirale i nestaju od kraja prema početku riječi. Pritom se nastoji utvrditi koje su dužine stabilne i neutralne, a koje su nestabilnije i zašto je tomu tako te se daju smjernice neutralnoga izgovora zanaglasnih dužina. Zadnji, peti tekst, *Rečenična intonacija*, problematizira kretanje govornoga tona u rečenici. Prvo se daje sažet, no vrlo sustavan pregled dosadašnjih istraživanja u hrvatskome jeziku, a potom se težište istraživanja pomiče na rečeničnu intonaciju s obzirom na odnos rečenične intonacije i kretanje tona u naglasku riječi. Polazne su pretpostavke potkrijepljene primjerima prikupljenim iz govorenoga korpusa koji se sastojao od dviju vrsta govora: čitanoga teksta (kratki tekst o Zagrebu) i slobodnoga teksta (pričavanje jednoga dana), a u istraživanju je sudjelovalo 20 ispitanika u dobi od 19 do 22 godine. Zanimljivi su rezultati istraživanja koji su pokazali da je slijed jezgri po čestosti različit u čitanome tekstu (ravna, silazna, uzlazna) od slijeda jezgri u slobodnome tekstu (ravna, uzlazna, silazna). Tim je tekstom zaokružena prva cjelina

koja problematizira niz otvorenih pitanja vezanih uz suvremenu hrvatsku naglasnu normu između kodifikacije i uporabe.

Nakon prve tematske cjeline s naglaskom na propitivanju normativnosti slijedi druga tematska cjelina, *Varijetetnost standardnoga izgovora*, koja fokus s normativnosti prebacuje u smjeru varijetetnosti suvremenoga hrvatskoga jezika te se raspravlja o neutralnome varijetetu, o naglascima u govoru profesionalnih i modelskih govornika te o dinamičkome naglasku. Cjelinu otvara prvi tekst, *Uvodne napomene o varijetetnosti*, posvećen pitanju govorene neutralnosti smještene između visokoga i niskoga varijeteta. Prvo se prikazuju dosadašnji opisi niskoga i visokoga varijeteta u recentnoj literaturi, a potom se navode razlozi zašto se ta polarizacija ne može primijeniti na naglasnu normu. Pritom se vrlo jasno naglašava da niski varijetet nije pojednostavljeni visoki varijetet, već pokušaj doseganja prezahtjevno postavljene norme koja se formalno poučava u obrazovnome sustavu, ali se sustavno u govoru ne ostvaruje, da se u visokome varijetetu propisuju stroga distribucijska pravila koja su vrlo jednostavna, a u uzusu je distribucija silaznih naglasaka složenija nego što prikazuju preskriptivni priručnici te da neutralni i visoki varijetet još nisu jasno razgraničeni. Ta se vrlo vrijedna rasprava o neutralnome, srednjemu varijetetu kao referentnoj točki iz koje se opisuje naglasna norma hrvatskoga standardnog jezika nastavlja i u drugome tekstu, *U potrazi za neutralnim varijetetom*. Polazi se od pretpostavke da situacijski ili komunikacijski kompetentni govornici prilagođavaju svoj izraz i situaciji i slušatelju pri čemu normativna korektnost nije presudna, ali neutralnost jest jer ne postoji jedna ortoepska realizacija za sve varijetete. Analiza potvrda iz govorenoga medijskoga korpusa ukazuje na činjenicu da ne postoji jasna preporuka kojim varijetetom valja govoriti u medijima i da zbunjuje miješanje varijeteta u uporabi jer ni neutralnome ni visokome varijetetu nije definiran prostor uporabe. Slijede tri teksta koja propituju naglaske u govoru odabranih profesionalnih i modelskih govornika (jezikoslovci, glumci i nastavnici hrvatskoga jezika) – *Naglasci u govoru hrvatskih jezikoslovaca*, *Naglasci u govoru suvremenih glumaca* i *Naglasci u govoru profesora hrvatskoga jezika*. Cilj je istraživanja naglasaka u govoru jezikoslovaca utvrditi sastav naglasnoga inventara modelskih govornika te griješe li u izgovoru standardnih naglasaka s obzirom na mjesto, ton/trajanje i zanaglasnu dužinu. Za naglaske u govoru suvremenih glumaca cilj je bio utvrditi kojim varijetetom govore kada je tekst čitan te kada se očekuje veći stupanj adaptivnosti, dok se u istraživanju naglasaka u govoru nastavnika i profesora hrvatskoga jezika nastojalo utvrditi pridržavaju li se kodificirane akcentuacije i kojim se varijetetom služe u nastavi. Što se

tiče korpusa, analizirani su čitani autorski tekstovi jezičnih savjeta u radijskoj emisiji *Govorimo hrvatski* (jezikoslovci), čitana književna djela na stranicama E-lektire namijenjene učenicima osnovnih i srednjih škola (glumci) i govoreni korpus iz videolekcija na stranicama *Škole za život* nastalih u vrijeme nastave na daljinu (nastavnici hrvatskoga jezika). Rezultati su istraživanja triju različitih grupa modelskih govornika nametnuli zanimljive i poučne zaključke, a jedan je od njih da su se glumci uspješnije približili standardnomu izgovoru nego jezikoslovci i nastavnici hrvatskoga jezika. Dok je u jezikoslovaca i u nastavnika hrvatskoga jezika početni idiom u velikoj mjeri odredio stupanj usvojenosti standardnoga naglasnoga sustava i nisu se potpuno ostvarile značajke naglasaka specifične za tonski naglasni sustav u kategorijama tona i trajanja, značajke se govora glumaca mogu smatrati dijelom neutralnoga varijeteta standardnoga jezika. Istraživanje je naglasaka u trima skupinama modelskih govornika istaknulo i razliku govornika koji pripadaju visinskome naglasnom sustavu od govornika koji pripadaju udarnome naglasnom sustavu. Čini se da je zastupljenost udarnoga naglasnog sustava u tih govornika, sustava koji je imanentan hrvatskomu govoru, zasigurno bio poticajem za temu istraživanja zadnjega teksta u drugoj cjelini naslovljena *Dinamički naglasak u hrvatskome govoru*. U tome se tekstu nameće zanimljiv istraživački izazov: može li se dinamički naglasak sa sigurnošću prepoznati na pojedinoj riječi ili je za to potreban sustav te se prepoznavanje događa na temelju kontrasta? Autorice opravdano postavljaju pitanje mogu li govornici sa startnim udarnim sustavom naučiti prepoznati i izgovoriti visinske naglaske te kolika je uspješnost prepoznavanja i izgovora pravilnoga mjesta naglasaka. Polazišta su potkrijepljena snimkama na testu za izgovor naglasaka 43 ispitanika (studenti fonetike u Zagrebu i kroatistike u Puli), dok su se istraživanjem potvrdile polazne pretpostavke. Raspravom o dinamičkome naglasku zaključena je druga cjelina s varijetetnošću kao žarišnom točkom istraživanja, a zadnji je tekst te cjeline o dinamičkome naglasku najavio zaokret prema fonetici i usmjeravanje pozornosti akustičkomu opisu naglasaka na kojemu se temelji njihov fonološki opis.

U trećoj cjelini, *Akustika naglasaka*, šest je tekstova usmjereno propitivanju akustičkoga opisa hrvatskih naglasaka na temelju izgovora ciljanih ispitanika. U istraživanje su uključeni kompetentni govornici – fonetičarka, spiker i glumac (*Akustički opis hrvatskih standardnih naglasaka na temelju izgovora troje kompetentnih govornika*), mlađi govornici – studenti i učenici prosječne dobi 21,6 godina (*Akustički opis hrvatskih naglasaka na temelju izgovora mladih govornika*), govornici polaznih idioma triju hrvatskih narječja (*Akustičke i perceptivne osobine naglasaka kod govornika*

različitih startnih narječnih osnovica), govornici iz Slavonije i Dalmacije koji ostvaruju novoštokavski četveronaglasni sustav (*Akustičke različitosti naglasaka kod govornika iz Slavonije i Dalmacije*) i konačno govornici čakavskih, kajkavskih i staroštokavskih govora u kojima se pojavljuje akut (*Akustičke posebnosti akuta u čakavskome, kajkavskome i staroštokavskome govoru*). Rezultati su istraživanja pokazali različite, ali i očekivane rezultate koji su potvrdili polazne pretpostavke. U propitivanju četiriju akustičkih prozodemskih dimenzija u kompetentnih govornika valja među ostalim istaknuti da su dugi naglašeni slogovi za trećinu do dvostruko duži od kratkih naglašanih slogova, a razlika se uzlaznih i silaznih iste fonološke dužine također očituje u trajanju. U mlađih se govornika iz različitih područja Republike Hrvatske hrvatski naglasci samo djelomično ostvaruju u kategorijama koje se mogu percipirati kao jasne kategorije četiriju naglasaka, dok se u govornika štokavskih i nekih južnih čakavskih područja uglavnom zadržava četveronaglasni sustav, a u onih s kajkavskoga i sjevernih čakavskih područja jednonaglasni ili dvonaglasni sustav s razlikom dugih i kratkih vokala. Štokavski govornici slavonskoga i dalmatinskoga podrijetla razlikuju se u izgovoru uzlaznih naglasaka, u dalmatinskome je izgovoru zanaglasni vokal u svojem početnom dijelu nešto viši nego naglašeni vokal, a razlika postoji u trajanju dugih i kratkih naglasaka jer je zamijećena tendencija da se u slavonskome kratki naglasci blago dulje, a dulji krate. Zanimljiv je i zaključak da je slavonska varijanta manje dijalektno obilježena i da je zbog redukcije trajanja naglasnoga i zanaglasnoga vokala bliža percepciji standardnoga izgovora. Istraživanja akustičkih osobitosti u govornika s različitim polaznim idiomima zaokružuje vrijedan i zapažen rad o akustičkim posebnostima akuta u snimkama čakavskih, kajkavskih i staroštokavskih govora koji će posebno biti zanimljiv i koristan dijalektološkim istraživanjima jer se u istraživanjima opisivao samo slušno (perceptivno), bez akustičke analize fonetskih razlika. Akustička je analiza odabranih primjera među ostalim pokazala ne samo raznolikost akuta u izgovoru pojedinih govornika nego i različitost među govornicima istoga mjesnoga govora, a ta činjenica, kao uostalom i rezultati istraživanja u ovoj tematskoj cjelini, svakako otvara nove istraživačke dimenzije i prostor za nove spoznaje o akustičkim obilježjima hrvatskih naglasaka.

Da je poučavanje naglasaka u institucionalnome obrazovanju *zaista teškim nastavnim problemom* (kako je davno opetovano upozoravao akademik Stjepan Babić), autorice su pokušale naglasiti zadnjom, četvrtom tematskom cjelinom naslovljenom *Metodika naglasaka* u kojoj su u dvama tekstovima nastojale ukazati na važnost procesa učenja i poučavanja naglasnih kompetencija. Prvi tekst, *Metode mjerenja naglasnih*

kompetencija, propituje kompetencije 60 studenata fonetike i kroatistike koji su položili osnovne ortoepske kolegije i to s obzirom na znanja o naglascima, vještine slušnoga prepoznavanja i vještine izgovora. Rezultati su pokazali da početni naglasni sustav ispitanika znatno utječe na ishode učenja. U učenju je (a time naravno i u poučavanju) naglasnoga sustava uz znanje o visinskome četveronaglasnom sustavu važno osvijestiti znanje o obilježjima, rasprostranjenosti i prepoznavanju dinamičkoga naglasaka. Bez toga znanja teško će nastavnici biti uspješni u poučavanju hrvatskoga naglasnog sustava. Na temelju je metoda mjerenja nastavnih kompetencija u tome tekstu nastao drugi tekst ove cjeline, ujedno i zadnji tekst u ovoj knjizi, *O učenju i poučavanju naglasaka hrvatskoga jezika* u kojemu se iznosi prijedlog poučavanja naglasaka sažet u četiri naputka za poučavanje naglasaka. Prvi naputak ističe da vježbe i testovi moraju biti snimani u kontroliranim uvjetima i moraju biti verificirani, drugi da je usporedba rezultata početnoga i završnoga testiranja učenika/studenata najsloženije i najučinkovitije, treći je primijeniti teoriju varijetetnosti i raditi na tekstovima različitih stilova, a četvrti tekstove za učenje obilježiti naglascima te uvesti u obrazovni sustav ozvučene čitanke za hrvatski jezik. Naputci su očito dugo promišljeni i nedvojbeno su nastali na praktičnome iskustvu poučavanja naglasaka, što doprinosi njihovoj uvjerljivosti i učinkovitosti. Razmatrajući promišljanja o metodici naglasaka u ovoj tematskoj cjelini, mudrom se čini zamisao da bi se rezultati i prijedlozi iz obaju tekstova ove cjeline zasigurno trebali uzeti u obzir pri revidiranju izvedbenih nastavnih planova i u poučavanju hrvatskih naglasaka. Svojim su istraživanjem autorice ukazale na često ignoriranu činjenicu u svijesti mnogih govornika (i ne samo njih) da izvorni hrvatski govornici neovisno o svojim polaznim čakavskim, kajkavskim i štokavskim idiomima moraju uložiti trud, nimalo lagan ni jednostavan, u stjecanje hrvatskih naglasnih kompetencija.

Tematskim cjelinama od standarda, preko varijetetnosti i akustike pa do metodike autorice su zabilježile svoja razmišljanja o osobitostima i posebnostima hrvatskoga naglasnog sustava, svjesne da su pritom i sebi i drugima otvorile mnoga nova, nepoznata i izazovna pitanja. Zato što knjiga opisuje, raspravlja, upućuje i potiče te je svakako recentno i dobro utemeljeno znanstveno propitivanje različitih pristupa koji se pojavljuju u istraživanju hrvatskoga naglasnoga sustava. Zainteresiranu se čitatelju opravdano čini da je ovom knjigom kroatističko-fonetičarska suradnja uistinu urodila dobrim i bogatim plodom i da su takve suradnje očekivane u budućim istraživanjima hrvatskoga naglasnoga sustava. Vjerujem da će puno ideja iznijetih i opisanih u ovoj knjizi biti dobrim polazištem za promišljanja i realizaciju hrvatskoga

ortoepškoga priručnika koji i govornicima, i znanstvenicima i hrvatskoj priručničkoj literaturi tako vapijuće nedostaje. Dovoljno smjeli, odlučni i nepokolebljivi da se upuste u izazov sastavljanja ortoepškoga priručnika, sasvim će sigurno o naglasku razmišljati s *Naglaskom na naglasku*. I jamačno neće pogriješiti.
